

SZEMLE

BÖHM KÁROLY ÉS FILOZÓFIAJA

— Születésének századik évfordulóján —

A magyar filozófia BÖHM KÁROLYVAL emelkedett az európai filozófia színvonalára, — sőt, eredményeiben, éspedig, mind problema-beállításában, mind megoldásainak útkeresésében nem egy ponton túl is szárnyalt azon a színvonalon. Méltóan lép Böhm nyomába, bár nem mint szellemének örököse, hanem mint eredeti magyar gondolkozó, PAULER ÁKOS, de Böhm annyira elől jár, hogy ha nyelvünk korlátjai nem állanának útjába, s ha lenne ma eleven és komoly filozófiai érdeklődés, az európai filozófia a lét és élet, a lét és valóság kérdéseiben új világosságot nyerne s egyben új lendületet venne tőle. Igaz, hogy a tudományban nincsenek végső megoldások, tehát a filozófiában sincsenek ilyenek, de Böhm iránytmutató utalásai, ez igazán szabad szellemű filozófiák előtt, mindig maradandó becsei lesznek.

BÖHM KÁROLYRÓL elmondhatjuk, hogy nem lett filozófus, valamilyen körülmények következtében, hanem filozófusnak született a legmostohább körülmények között. BÖHM ifjú korában a filozófia annyira csüggedt és szárnyszegett volt, annyira elerőtlenedett és ellaposodott, hogy alig volt komoly és figyelemreméltó mondanivalója. Böhm Károlyt mégis megragadta a filozófiai Eros, s igézete alól semmiféle tudomány kedvéért nem vonta ki magát. Az ő filozófiai lángelméjét eloltani és elfedni nem lehetett, az a legmostohább viszonyok között is megnyilatkozott és olyat alkotott, amelyben, különösen ma, amikor, kéziratban hátramaradt nagy műve utolsó kötetei is előttünk fekszenek, amikor egész rendszere a tekintetünk előtt ragyog, egyenesen gyönyörködhetünk. Böhm tana valóságos szerves rendszer, amelynek egysége egy középpontban él, ahonnan a részek szétsugároznak s ahova egyszerűsre mind visszautalnak. Ebben a rendszerben a gondolatok nem bukdácsolnak, hanem eleven erővel élnek s visznek magukkal, a valósággal egyező logikájukkal és a logikától irányított valós tartalmukkal.

BÖHM KÁROLY 1846. szeptember 17-én született Besztercebányán. Atyja, mint kovácsmester, tekintélyes városi polgár, anyja, Zsufay Anna, régi árva-megyei nemes család sarja, amelynek nemessége még IV. Béla királyra nyúlik vissza. Ezt a korszerűtlen tényt azért emeljük ki, hogy hangsúlyozzuk, Böhm Károly nem skatulyázható el egyszerűen úgy, mint egy ide szakadt német eredetű és szellemű filozófus, hanem mint magyar filozófus, aki magyarul szól a gondolkozó emberiséghez. Böhm tiszta és emelkedett lelkű, hagyomány-tisztelő és nemzeti szellemű családi körben nő fel. Tanulmányait a pozsonyi evangélikus iskolákban végzi, s miután főiskolai tanulmányai után megnyílik az út előtte külföld felé, a göttingai és a tübingi egyetemen gyarapítja tudását és tágítja látókörét. Hazatérve, egyideig a pozsonyi lyceumban és teológiai akadémián működik, majd egészen elfordul a teológiától s csak a klasszikus irodalom és filozófia érdekli. Az 1873. évben a budapesti evangélikus főgimnázium tanárává, majd igazgatójává választják. Itt működik 1896-ig, amikor kinevezik a kolozsvári Tudományegyetem filozófiai tan-székére, ahol 15 éven át működik s nemzedékeken át nagyon hűséges tanítvány-sereget nevel magának. Itt éri utól a halál 1911. május 18-án. Nagyon szűkszavúan így foglalhatjuk össze életpályáját, amely külsőleg igazán nem érdekes, annál inkább bensőleg.

Lelki fejlődése tele van súlyos küzdelmekkel és válságokkal. A materializmus és a pozitívizmus kora az, amelyben minden szellemi megújulás

iránt érzékenyen érdeklődő szelleme beleveti magát a megújulásért folytatott harcba, s az újonnan felbukkant problémákkal oly elszánt és tüzes küzdelmet folytat, amely csak a legmélyebb filozófus-szellemeket jellemzi. Nagy lelki küzdemének színterén először a pozitívizmus kerül ki győztesen, majd fölébe kerül ennek a kriticismus szelleme, amely addig viaskodik benne, míg el nem juttatja Böhmöt szellemi fejlődése első nagy állomásához, ahol arra a meggyőződésre jut, hogy „Kant és Comte tanai egymást kiegészítik. Kant adja az álláspontot és a formát, Comte és a pozitív tudományok a gazdag tartalmat.“ Böhm a pozitívizmust elvileg hamar túlhaladta, de azért megmaradt számára egész életében egy nagy figyelmeztetésnek, hogy a filozófia nem szakadhat el a szaktudományoktól kínált pozitív tudáskincstől. Bár mindinkább fölébe nőtt Böhm a terméketlen speciálizmusnak, amely csak elszűkülött és indokolatlan gögre nevel, de a pozitív tudástól soha el nem szakadt, hanem abban kereste filozófiájának igazolását és ellenőrzését. Viszont a kriticismust sem iskolás értelemben vette és nem úgy vitte tovább, hanem elmélyítette s megtisztítva, érvényre juttatta annak igazi szellemét. Már a kilencszázas évek elején, amikor a nyugati filozófia még mindig vagy csak a pozitívizmus útjain ógyeleg, s szemeket szedeget, vagy az ideálistikus ábrándok útján keresi a lét problémáinak megoldását, Böhm már akkor felismerte, hogy sem a lét, sem a való tudásához nem juthatók el sem akkor, ha a szellemet mechanisztikus erők játékaának nézem, sem akkor ha pusztán ideákból felépített alkotmánynak tekintem. A kriticismus szellemében felismerte azt a pozitív igazságot, hogy az ismerésnek és a tudásnak követnie kell azt a törvényszerűséget, amely szerint a szellem visszahat a való mindama hatásaira, amelyek mint támadások szükségképpen érik őt. Nincs más reális lehetőség megismerni a való világot és a való életet, mint a szellem ugyanazon tevékenységeiből és alkotásaiból, amelyek nem-tudatos kényszerűséggel azoknak képeit bennünk létrehozták. Ez a nem-tudatos kényszerítő erővel létesült képe a valónak, valamint ennek tudatos utánképzése az ismerésben a projekció által lehetséges. A szellem projiciálós képességének a helyes felismerésével kezdődik tulajdonképpen minden tudományos értékű filozófia. Új filozófiai felismeréséről maga mondja: „A fundamentális gondolat az egészben: a projectio fogalma (Fichte „Setzen“-nek nevezte), hogy milyen nagy szerepe van ennek az egész szellemtanban, azt csak most kezdik belátni. Angol, francia, német írók, ezek között maga Wundt V. is legújabbban (Völkerpsychologie II. köt. 1. Rész Mythos u. Religion 1905. a phantasia tevékenységének magyarázatánál pl. 42, 63 és szerte) a szellem életének megértéséhez erre kénytelenek recurrálni s én büszke vagyok arra, hogy mindezeket megelőzőleg már 1883-ban a Dialektikában ezt a fogalmat állítottam a magyarázat középpontjába. Igaz, hogy nálunk kevesen értették meg, de most majd megértik — idegenektől!“ Böhm csak abban csalódott, hogy a magyar filozófia még ma sem értette meg a projekció fogalmának jelentőségét, még az idegenektől sem! Böhm épen a projekció fogalmának az alkalmazásával leszámolt azzal a naív realizmussal, amely még mindig abban a hiedelemben él, hogy a dolgok, a jelenségek, a tárgyak s ez az egész otromba anyagi világ s anyagi természetű tényei valamiképpen besétálnak az emberi öntudatba, ott valamilyen mechanizmus segítségével nyomot hagynak, s ezeket a nyomokat aztán felismeri az emberi értelem s ezekből lesz a világismerés és világtudás. De leszámolt a szubjektivistikus és ideálistikus magyarázatokkal is, amelyek az ismeret és a tudás tárgyas érvényét veszélyeztetik. Kimondotta azt a nagyszerű ismeretelméleti sarkigazságot, amely szerint, az ismeret eredetében alanyi, de érvényében tárgyi, sőt tárgyas. Tárgyassá teszi épen a projekció törvénye, amely szubjektív

önkéntelenül létesíti az ismeretet s biztosítja egyszersmind annak valóságotát.

BÖHM KÁROLY olyan kritikai álláspontot küzdött ki, amely nem maradt meg pusztán „ismeretelméletnek“, hanem megtermékenyítette a filozófiai gondolkodás egész területét. Türelemes elemzések útján eljutott oda, hogy felismerte az ismeretnek és a tudásnak nemcsak a tudományokban szerepet játszó mesterségbeli szerepét, hanem felismerte azoknak kozmikus jelentését és jelentőségét, amely szerint az egyéni projekción át az egyetemes projekció valósul meg, az egyéni szellemben az egyetemes szellem. A szellem a tudásban valósítja meg magát s abban ismeri fel a maga egyetelenségét is. Minthogy pedig ebben a felismerésben a világot is megismeri, azért a tudás által az egész világot szembesítheti magával és fel is szabadul annak terhe alól (Bartók György). A tudás logikai értéke tehát az igazságon túl a megvalósulásában keresendő: az igazi tudás az egyéni szellemben mint egyetemes szellem jelentkezik, mint kötelező parancs.

Az erkölcs problémájának a vizsgálatakor is ismeretelméleti elemzések útján halad Böhm. Megállapítja, hogy szívem vagy érzületem megmondhatja, hogyan kell élnem magán- és közéletemben, de értelmemnek ez nem elegendő: nekem döntő érvek kellene arra nézve, hogy valamit tudományosan igaznak tartsak. A cselekvéshez elegendő, ha lelkiismeretem helyesléssel találkozik, de a tudományos igazolás kritikai eljárást követel. Ezt a kritikai eljárást találjuk nagyszabású etikai művében.

Ugyanezt az ismeretkritikai szempontot alkalmazta az esztétikai problémára is s ezzel lehetővé tette itt is, hogy a sokféle műtörténeti és alkotáspszichológiai érdekességek halmozása nélkül, gyökerében ragadja meg az esztétikumot, mint az értékelés problémájának egyik speciális esetét.

BÖHM KÁROLY azoknak a legnagyobb filozófus-személyiségeknek a sorába tartozik, akik nem ismertek egy külön magán-életet és egy tudós-életet, hanem egész életük felolvadt a filozófáló tevékenység nagy folyamatában.

TAVASZY SÁNDOR

A NYOLCVANÉVES BALOGH ARTÚR

BALOGH ARTÚR nyugalmazott egyetemi tanár, az EME Jog-, Közgazdaság- és Társadalomtudományi Szakosztályának elnöke, ez év március hó 18-án töltötte be életének nyolcvanadik esztendejét. Ebből az alkalomból sokan keresték fel az EME részéről is jókívánságaikkal.

BALOGH ARTÚRT az Új Idők Lexikona „erdélyi jogtudós“-nak mondja. A pár soros közlemény névtelen szerzője valószínűleg nem is tudta, hogy ezek a szavak milyen pontosan fejezik ki Balogh Artúr egyéniségét és szerepét. Ő tényleg erdélyi, jogász és tudós. Ez a három szoroson összefonódik nála s együtt magyarázza meg az ő jelentőségét.

BALOGH ARTÚR erdélyi. Nem születésénél fogva. A pestmegyei Abonyban született. Mint középiskolás a VII. és VIII. osztályba a kolozsvári piaristákhoz járt s itt is tett érettségi vizsgát 1883. július 6-án. De egyetemi tanulmányait már Budapesten végezte s 1898-ban a budapesti egyetemen nyert egyetemi magántanári képesítést. Kolozsvárra 1904-ben nevezték ki a politika professzorává. 1916-ban nyugalomba vonult, de továbbra is itt maradt Kolozsvárt.

A kolozsvári egyetem professzorai közt nem egy volt, aki nem vált erdélyivé. Nem ismerte Erdélyt és az erdélyi problémákat. Valószínűleg nem is érdeklődött irántuk. Nem látott Erdélyből többet, mint amit a Budapestre robogó vasúti kocsik ablakából láthatott. Azok a kérdések, amelyek foglal-

koztatták, s amelyeket egyetemi előadásában és tudományos munkáiban kifejtett, nem voltak erdélyiek. Egész munkásságában semmi sem utalt arra, hogy Kolozsvárt müködött, sokszor még munkáinak a megjelenési helye sem. Kolozsvár az ilyen professzorok életének csak átmeneti állomása volt. Éveken át visszaemlékezünk arra az idegen városra, ahol kellemes vagy kellemetlen körülmények közt órákig vártunk a vasúti csatlakozásra, de semmi lelki közösségünk nincs vele. Balogh Artúr azzal, hogy a nyugalomba vonulás után is Kolozsvárt maradt, bizonyosságot tett róla, hogy nem átfutó idegenként érezte magát Erdélyben.

BALOGH ARTÚR Kolozsvárt maradt akkor is, amikor a magyar államhatalom összeomlott Erdélyben, s amikor sokan nem merték vállalni a nehézzé lett életfeltételeket azok közül sem, akiket őseik sirja, saját gyermekkori emlékeik, földjük és házuk kapcsolt össze Erdéllyel.

BALOGH ARTÚR ekkor mutatta meg igazán, hogy lelkében teljesen erdélyivé vált. Kivételes tudását a legnagyobb odaadással állította Erdély és az erdélyi magyarság szolgálatába. Ő, aki a napos időkben távol maradt a közéleti mozgalmaktól és nem kereste azt a befolyást és népszerűséget, amelyet a közéleti szereplés az egyetemi professzorok közül is nem egynek biztosított, az erdélyi magyarság küzdelmes éveiben politikai szerepet vállalt. A Magyar Párt elnöki tanácsának tagja lett és csaknem tíz éven át (1928—1937) tagja volt a szenátusnak. Beadványokat készített az erdélyi magyarságot ért sérelmek tárgyában a Nemzetek Szövetségéhez és képviselte ezeket az ügyeket Genfben. Nagyértékű szerepet játszott a Népszövetségi Ligák Uniójában (Union Internationale des Associations pour la Société des Nations) is, az Unió romániai magyar tagozatának megszervezése és munkája terén.

Ebben az időben tudományos munkásságát is egészen az erdélyi magyarság létét érintő kérdések tanulmányozásának szentelte. Tisztázta annak a helyi autonómiának a fogalmát, amely a Romániával kötött kisebbségi szerződés értelmében vallási és tanügyi kérdésekre vonatkozólag az erdélyi székely és szász községek részére biztosított [A székely vallási és tanügyi önkormányzat: EM. 1931. 341—54]. Feldolgozta egy német és francia nyelven is megjelent nagyszabású munkában a kisebbségek nemzetközi védelmére vonatkozó egész anyagot [A kisebbségek nemzetközi védelme, 1928 A német kiadás Münchenben 1928-ban, a francia Párizsban 1930-ban jelent meg].

BALOGH ARTÚR jogász. Ez a körülmény külön szint és jelentőséget ad tudományos és közéleti munkájának. A politika, melynek egyetemi professzora volt, az állam tudománya, de az állam problémáit másként látja és másként dolgozza fel a filozófus, a történész, a geopolitikus és másként a jogász. BALOGH ARTÚR politikai rendszerében [Az állam tudománya, 1909] a jogász államfelfogása nyilatkozik meg. Természetesen nem olyan értelemben, mintha az állam életének csak jogi vonatkozásaira volna tekintettel. Nyomatékosan hangsúlyozza, hogy bármennyire szükséges is az állam jogi megismerése a politikában, ez a tulajdonképpeni feladatnak csak egyik része. De az állam jelenségeit a jogász szemüvegén keresztül vizsgálja, mint ahogyan nincs is az állam életének olyan kérdése, amely ne lenne valaminő vonatkozásban a joggal. A politikai tényezők története megvilágítja a jog okait, a jelen politikai törekvései pedig a jogfejlődés valószínű útjára adnak felvilágosítást, hiszen minden politikai irányzat arra törekszik, hogy az államhatalmat saját elgondolásainak megfelelően szervezze meg. A politikai törekvéseken keresztül kapcsolatba jutnak a joggal mindazok a tényezők is, amelyek ezeket a törekvéseket meghatározzák.

BALOGH ARTÚR fejtegetéseiben nagy súlyt helyezett az alkotmányjogi intézmények okainak kimutatására s azok politikai hatására. Visszaemlékezem, hogy a század első éveiben, midőn az egyetemen tanítványai voltunk, őt hallgatva és olvasva mintegy ködöt láttunk szétoszlani az akkori magyar politikai élet eseményei elől. Azt, hogy Balogh Artúrnak nem volt nagyobb hatása a magyar politikai életre, egyetemi tanári működésének aránylag rövid ideje magyarázza meg.

BALOGH ARTÚR tudományos irodalmi munkássága elején magyar közjogi kérdésekkel foglalkozott [A magyar államjog alaptanai. 1901. — Törvényhatósági önkormányzatunk hatásköre. 1902. — Az államélet főjelenségei tekintettel a magyar szent korona elméletére. 1904]. Ezen keresztül jutott el az államélet általános jelenségeinek vizsgálatához, majd a kisebbségek nemzetközi jogi védelmének kifejtéséhez. Ennek a védelemnek a lényegét és fontosságát nem is értheti meg az, aki a kérdést nem az államélet általános jelenségei, hanem csak egy állam szempontjából vizsgálja.

A kisebbségek védelme a jog egyik legmagasztosabb hivatása. A jog a gyengét van hivatva védeni az erőssel szemben. Balogh Artúr felismerte, hogy amint a jog védte meg a magyar állam önállóságát és szabadságát a Habsburgok beolvasztó politikájával szemben, éppen úgy csak a jog üújthat biztosítékot a kisebbségi magyarságnak is a fennmaradásáért való küzdelemben. Így lett a magyar közjogászból a politikai tudomány művelője, majd kisebbségi joggal foglalkozó nemzetközi jogász.

BALOGH ARTÚR végül tudós a szó legnemesebb értelmében. Tudós, aki mindenkor a legteljesebb tárgyilagosságra s az igazság mindenekfelett való szolgálatára törekszik. Hogy miként látta a tudós feladatát, arra nagyon jellemzőek azok a fejtegetései, amelyekben Bluntschlinak, a nagy hírű német tudósnak jelentőségét állapította meg [Bluntschli és az államtudomány. Athenaeum 1908. 457—81]. Többek közt ezeket írja: Bluntschli „az által, hogy a német államtani és államjogi írók gyakorlatát: a tudományban sem venni tudomást vagy legalább kellően nem méltányolni oly tanokat, melyek a tényleges állami viszonyokkal nincsenek összhangban, teljes mértékben követte, szűkebb honában sokszorosan rászolgált az elismerésre. Az a vizsaszáság, mely egyedül az igazságot, a törvényt kereső tudományt egyenesen alárendeli a gyakorlati életnek, a német államtudománynak minden dicsősége dacára nagy gyarlósága marad“ [i. m. 462]. Vagy egy más helyen: „Általános államjogot, politikát írni egyoldalú, elfogult nemzeti szempontból egy a tudomány színvonalának visszasüllyesztésével arra a fokra, midőn művelői nyíltan bevallott vagy leplezett különös cézzalatt szerkesztették államtani irataikat“ [i. m. 467].

BALOGH ARTÚRnak nincs egy írása sem, melyet ne a tudós tárgyilagossága és igazságszeretete jellemezne. Nagy kisebbségi jogi munkájának előszavában Charles Dupuis, az Institut de France tagja joggal emeli ki a mérséklet és tárgyilagosság szellemét, mely a munkát áthatja. Ez a tárgyilagosság tette lehetővé, hogy Balogh Artúrnak nem kellett például semmit visszavonni abból, amit »A nyelvek állami szabályozása« című munkájában [Athenaeum 1908. 52—65, 219—243] mint Nagymagyarország közjogásza írt, akkor sem, amikor ugyanebben a kérdésben az erdélyi magyar párt tagjaként Romániában kellett állást foglalnia.

A tárgyilagosság és igazságszeretet a tudós legnagyobb erőssége. Ezen a ponton különbözik a tudós a politikustól. A politikus mindent azoknak a politikai céloknak a szemüvegén keresztül lát, amelyeknek elérésére törekszik. Politikai törekvéseihez alakult formában jelennek meg előtte maguk az események is. Hatása attól függ, hogy mennyire tudja egy adott pilla-

matban a maga egyoldalú szempontjainak megnyerni a közönséget. A politikusi hatása éppen ezért mindig csak időleges. Tartós ereje csak az igazságnak van.

Nagy jelentősége volt, hogy BALOGH ARTÚR a romániai magyar kisebbség életét vizsgálva, mindig tárgyilagos maradt. Teljes sikert nem érhetett el, mert azok a fórumok, amelyek előtt megjelent, nem voltak mentesek bizonyos előítéletektől. De mi lett volna a hatás, ha nyilatkozatainak nem a megdönthetetlen igazság lett volna az alapja?

BALOGH ARTÚR tudásából, tapasztalataiból és bölcsességéből ma is sokat merítenek mindazok, akik szerencsések vele találkozni, azok számára pedig, akik a visszavonultan élő erdélyi jogtudóssal közvetlenül nem érintkezhetnek, az ő példája erőforrás.

BUZA LÁSZLÓ

A HATVANADIK KÖTET ÉS A KÉTSZÁZADIK SZÁM

Az Erdélyi Múzeum-Egyesület tudományos kiadói tevékenységének történetében ez évben két jelentős eseményt érthetünk meg: az Erdélyi Múzeum hatvanadik kötetének és az Erdélyi Tudományos Füzetek kétszázadik számának megjelenését.

Az Erdélyi Múzeumot az EME 1874-ben indította meg, s így ha folyóiratunkat 1918–1930 között nem lettünk volna kénytelenek szüneteltetni, Erdélynek ez a legrégebbi magyar nyelvű tudományos folyóirata ma immár hetvenkettedik kötetével jelennék meg. A most előttünk álló hatvanadik kötet 1–4. száma is címlapján csak az *LI.* kötetszámot viseli azért, mert egy ízben, 1884-ben a folyóirat címét teljesen indokolatlanul átalakították és kötet-számozását újrazedték.¹ Hetvenkét éves történelme folyamán az Erdélyi Múzeum sok mindent megért. A tudományosság egész területét felölelő folyóiratként indult el, de aztán érdeklődési köre a tudományos követelmények haladásával egyre szűkült és végül is ma a szellemtudományok körénél állapodott meg.² Az Erdélyi Múzeum erdélyi és — egészséges tudománypolitikai viszonyok között — egyetemes magyar vonatkozásban is mindig jelentős tudományos folyóirat volt, ma pedig az egész magyar nyelvterületen az egyetlen olyan régi tudományos időszaki sajtótermék, amely megjelenésében szünetet nem tartott. Mai elesettségünkben, szegénységünkben, egyedül a tudomány halvány fénye pislákol és igyekszik célt, reményt éleszteni a csüggedőkben. Történetek már újabban is kísérletek e folyóirat megjelenésének megakadályozására, de Egyesületünknek eddig sikerült az Erdélyi Múzeumot anyagi és más természetű nehézségein átségítenie. Az erdélyi tudományművelők áldozatos munkája pedig, úgy hisszük, mindmáig biztosította, hogy a folyóirat szellemi színvonalában észrevehető esés ne következék be. Az Erdélyi Múzeumnak az ezután következő évtizedekre vonatkozólag sem lehet más célkitűzése, mint amely

¹ Erre és általában a folyóirat részletes történetére nézve l. György Lajos, Az „Erdélyi Múzeum“ története: ETF. 105. sz. Kvár, 139. 40 l.

² A folyóirat eddigi szerkesztői a következők voltak: Finály Henrik (1874–82), Schilling Lajos (1884–87), Hegedüs István (1888–90), Szinnyi József (1891–93), Szádeczky Lajos (1893–1905), Erdélyi Pál (1905–17) és György Lajos (1930–1940).

eddig volt: a szellemtudományok erdélyi és magyar közlönye marad. E célkitűzés minél teljesebb megvalósítása érdekében kéri a magyarság minden tudományművelőjének segítségét és reméli az erdélyi kérdések iránt érdeklődőknek az eddiginél fokozottabb mértékű támogatását.

Mikor az 1920-as években az EME és kiadványai történetük addig legszomorúbb időszakának dermedtségében éltek, előbb BORBÉLY ISTVÁN, majd György LAJOS szerkesztésében egy új, akkor nagy hiányt pótló folyóirat, az Erdélyi Irodalmi Szemle jelent meg. Ennek mellékvallalataként 1926-ban indult meg Erdélyi Tudományos Füzetek néven az a kiadványsorozat, amely az erdélyi tudományművelők dolgozatainak önálló formában való közzétételét célozta. Talán ez az 1929-ben még csak 21 füzetet számláló kiadványsorozat is arra a sorsra jut, mint maga az Erdélyi Irodalmi Szemle, ha az 1930-ban újra induló Erdélyi Múzeummal együtt ennek a szerkesztését is nem György LAJOS, akkor már az EME főtítkára folytatja, és ezzel nem kerül az Erdélyi Tudományos Füzetek is az EME gyámsága alá. Így a sorozat 1930–1940 között megjelent füzeteivel túljutott a 100. számon és 1946 márciusában, éppen első szerkesztőjének egyik legjelentősebb dolgozatával, elérte immár a 200. számot is.³ Igaz ugyan, hogy e kétszáz szám közül a legtöbb csak az Erdélyi Múzeum köteteiből készült különlenyomat, de mindenkinek így is megvan az a rendeltetése, hogy megóvja az egyes dolgozatokat a folyóiratba való eltemetettséggel szemben, és a tudományos érdeklődés számára hozzáférhetőbbé teszi őket. Az a jónéhány dolgozat, amely önállóan csak itt, e sorozatban jelent meg, tudományos értékével, úgy hisszük, magasra emeli e sorozatot a hasonló magyar tudományos kiadványsorozatok közül és nemcsak számszerűségében, de tudományos jelentőség szempontjából is figyelemreméltóvá teszi.

Tudjuk, az eddig kiállott nagy próbák után mind az Erdélyi Múzeum, mind az Erdélyi Tudományos Füzetek életében lesznek még nehézségek. De tudjuk azt is, hogy az erdélyi magyar szellemtudományok virágzásának egyik nagyon fontos feltétele e két kiadványunk továbbélése. Az EME erőfeszítésein kívül Erdély magyar egyetemének és összes művelődési intézményeinknek fokozottabban biztosítaniok kell bizonyos, minél jelentősebb szellemi és anyagi támogatást, hogy így e két régi és jelentős műltra visszatekintő kiadványunkat nemcsak fenntarthassuk, de továbbfejlődésüket is biztosíthassuk.

A SZERKESZTŐ

BARTÓK BÉLA JELENTŐSÉGE

BARTÓK BÉLÁRÓL emlékezünk meg a Móricz Zsigmond Kollégiumnak ezen a hangversenyén.* Róla szólnak erőtlen szavaink. A mai este igazi jelentősége azonban az, hogy ő maga szól hozzánk az egész estét kitöltő zeneköltői alkotásokban. Mielőtt azonban életművének kiapadhatatlanul gazdag forrásához járulnánk a kiváltságos lélek, a halhatatlan lángelme iránti mély alázattal s zenéjében lelkünk az övével összeforrna, idézzük fel harcoss életútját, tegyünk bizonyosságot életműve magyar és egyetemes emberi jelentőségéről s keressük meg ma is felénk hangzó figyelmeztetéseit.

³ A magyar és az orosz irodalom kapcsolatai. Kvár, 1946. 124 l.

* Bevezető előadás a Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem keretében működő Móricz Zsigmond Kollégium április 13-án tartott Bartók-emlékhangversenyén (L. még a Hírek rovatot.)

Tízéves korában, 1891-ben lép először a nyilvánosság elé mint zeneszerző és zongoraművész. Diákéveiben a német klasszikusok hatása alatt áll, majd Brahms, Erkel és Liszt romantikájának hatása alá kerül, a Zeneakadémián boszorkányos technikai fölényű zongoraművésszé fejlődik. Első nagy zeneszerzői sikere, a Kossuth-szimfónia (1904) bemutatása után megérlelődik benne az a szilárd meggyőződés, hogy a magyar műzenét a paraszzenéből kiindulva kell megteremteni.

1905-ben kezdi meg KODÁLY ZOLTÁNNAL együtt az ősi, addig úgyszólván ismeretlen magyar és magyarországi parasztszene kutatását, gyűjtését: a hanyatló cigánystílusú nótaköltészettől és a kizárólag Nyugat-utánzó századvégi muzikusoktól elfordulva, a nyugateurópai hatásoktól alig érintett dalmagyarságban és ritmikájában páratlanul gazdag ősrégi népi zene világába merülnek alá, hogy önmaguk és népünk zenei egyéniségének felszabadításával kialakítsák az önálló magyar műzenei nyelvet s megteremtsék az új európai zeneművészet egyik legnagyobb értékét: a magyar zeneművészet klasszicizmusát. De feltárul előttünk az együttélő népek parasztszenéje is: a szlovákoké, a bihari, máramarosi és hunyadmezei románoké is, s ennek gyűjtése, feldolgozása, közlése párhuzamosan folyik a magyar népi zenéével.

1907-ben BARTÓK a budapesti Zeneakadémia tanára lesz s egyre fokozódó lendülettel folytatja kutatómunkáját. Kodály ösztönzésére DEBUSSY-t tanulmányozza s felfigyel az európai zene elhasználatlan népi elemeket felszívó és felhasználó új mozgalmaira, elsősorban az orosz STRAVINSKIRA. Az ezekben az években írt művei az I. és II. Suite, a vonósnégyes, 2 román tánc, 10 könnyű zongoradarab, Két kép újszerű és merész művészetük következtében a közönség nagyrésznének ellenszenvébe és megnemértésébe ütköznek. A sikertelenségek főoka azonban a megfelelő, alkalmas zenekari apparátus hiánya is; ennek következtében t. i. Bartók művei tökéletlen előadásban kerülnek a hallgatóság elé.

1912-ben elkedvetlenedve visszavonul a nyilvános zenei élettől, 1913-ban Afrikában az arab zenét tanulmányozza, majd a háború kitörése után megint a magyar népi zene gyűjtésével és tudományos feldolgozásával foglalkozik.

1917-ben »A fából faragott királyfi« című táncjátékának, egy évvel később pedig »A Kékszakállú herceg« című egyfelvonásos operájának bemutatásával új korszak kezdődik pályafutásában. Itthon is, de külföldön még inkább felfigyelnek műveire, melyek kifejezőképességük sűrített erejében eddigi munkásságának betetőzését jelentik: így elsősorban az Allegro barbaro, Román népi táncok, 2 hegedűszonáta, 2 vonósnégyes, a Tánc-szvit és a Csodálatos mandarin című táncjátéka.

Művei állandóan szerepelnek a külföldi hangversenyek műsorán, s maga is mint a világ egyik legnagyobb zeneköltője s ugyanakkor a régi és új európai zeneköltészet mesterműveinek egyik leghatalmasabb tehetségű megszólaltatója, ismételten hangversenykörutakat tesz Nyugat-Európában, Amerikában és Oroszországban.

Nem lankadó alkotótehetsége újabb és újabb művekkel gazdagítja fiatal és általa, valamint Kodály művészete által máris világviszonylatban elismertté tett zeneköltészetünket.

A harmincas évek folyamán már itthon is megnő Bartók tábora, az ifjúság előbb divatból, majd mind tudatosabban fordul előbb a Bartók és Kodály gyűjtötte népdalok, majd népdalfeldolgozásaik felé, s egyre többek lelkében válik élménnyé Bartók egyéni művészete is. Közben egy fiatal zeneköltő és tudós nemzedék kerül ki Bartók és Kodály keze alól, s ennek művészi, tudományos és nevelő munkája egyre nagyobb köröket hódít meg az

ősi gyökerekből megszületett új magyar zeneművészet s a magyar zenei öntudat és anyanyelv számára.

Az új világháború kitörése után Bartók, híven a Kossuth-szimfóniával induló szabadságharcos pályájához, a német imperializmus elleni tiltakozásként Amerikába vándorol ki. Csendes tiltakozása hatástalan marad. Amikor a vész elült, mérhetetlen szenvedéseink után BARTÓK BÉLÁT is el kellett vesztenünk 1945. szeptember 26-án. Továbbint alakja helyett ma, a magyar lét újabb nagy próbája idején, műve álljon előttünk biztatásként, erőforrásként, figyelmeztetésként és feladatként.

Életművében — akárcsak Kodály életművében is — csodálatos összhangba olyad a művészet, tudomány és az emberi magatartás.

Művészetében a parasztsággal egybeforró egyénisége ősi keleti barbár és délkeleteurópai paraszti feszülő erőket, emlékeket, élményeket, látomásokat emel fel a legmagasabbrendű európai zeneművészet világába. A magyar zeneművészetben fellépése előtt ismeretlen életkedv, humor és tragikus életérzés viharzik műveiben, melyek éppúgy vallanak az örök magyar és az egyetemes emberi sorsról, akárcsak nagy költőtársának, ADY-nak a költészete. Művészi hitvallásának egyik legnagyobb szerűbb kifejezése a »Cantata profana«, mondhatnók: a Pogány áhitat, amelyben a szarvasvadászaton szarvasokká vált kilenc fiú, apja hazahívó szavára, így felel:

<i>A mi karcsú testünk</i>	<i>Karcsú lábunk nem lép</i>
<i>Gúnyába nem járhat,</i>	<i>Tűzhely hamujába,</i>
<i>Csak járhat a lombok közt;</i>	<i>Csak puha avarba;</i>
<i>A mi szájunk többé</i>	
<i>Nem iszik pohárból,</i>	
<i>Csak hűvös forrásból.</i>	

BARTÓK zenéjében a magyar lélek tudatalatti s a magyarság történelem alatti népi világa szabadul fel elemi erővel, de ugyanakkor a klasszikus zeneköltő páratlan önfegyelmétől féken tartva és bár elemi erőktől feszülő, de kemény, világos formákba öntve. Disszonanciája ma még sokakat tesz tartózkodóvá, de ahogy a zenei műveltség terjed s a zenei öntudat erősödik, úgy világosodik majd meg a disszonancia mély értelme, csodálatos, egyéni szépsége, nagy belső harcokat, feszültségeket hordozó szimbólikája.

Tudományos munkásságából különösen »A magyar népdal« és »Népzenénk és a szomszéd népek népzeneje« című műveit kell kiemelnünk, mint amelyek valóban tiszta képet adnak a magyar népi zene lényegéről és a szomszédnépek zenéjéhez való viszonyáról. Ha a Kodály Zoltánnal együtt gyűjtött mintegy 10.000 magyar parasztdal csak kismérvben került is kiadásra, e műveiben évtizedek kutatómunkájának lényegét hagyta a magyar és európai tudományosságra. A román népzene kutatása és tudományos feldolgozása terén elért eredményeinek elismeréseként magas román kitüntetésben is részesült.

Végül mint ember: a maga elé tűzött célért fáradságot nem kímélő harcoként küzdött a magyar műzenei nyelv megteremtéséért, a magyar zenei öntudat kialakításáért, a zenében és az élet minden vonatkozásában a szabadság kivívásáért és biztosításáért. Rendkívüli tehetsége szívós magyar paraszti akarattal és népünk soha meg nem szűnő szabadságszeretetével párosult.

Egyetemes emberi jelentőségében minden írónkat, költőnket felülmulja, mert a fordításra szoruló beszéddel szemben zeneköltészete közvetlenül szól minden emberhez és minden nemzethez. S a népek nagy családja elismeréssel hajtja meg fejét előtte s benne a magyar géniuszt előtt.

IFJ. NAGY GÉZA

IMRE SÁNDOR

1877—1945

Azok között a súlyos veszteségek között, amelyek ebben a háborúban értek bennünket, egyik legsúlyosabb IMRE SÁNDOR elvesztése. Vele a magyar nevelésügynek, művelődéspolitikának olyan alakja távozott el tőlünk, aki nemcsak eddig volt iránymutató a magyar életben, hanem akire éppen most, egy romjaiból felépülő magyar műveltségnek, egy megújuló magyar nevelésnek óriási szüksége lett volna.

IMRE SÁNDORT egész egyénisége, tanulmányai, sőt őseitől örökölt hajlama és lelkialkata tette pedagógussá. 1877-ben született, tanári oklevelet szerezve a kolozsvári református kollégiumban lett tanár. Igazi tanári egyéniség volt, aki tanítványait is nemcsak érdeklődéssel tudta eltölteni tárgya iránt, hanem gondolkodásra tudta indítani, önállóságra tudta szoktatni, és személyiségének vonzóerejével egész életükre irányítani tudta őket. Ezért volt, hogy legkülönbözőbb nemzetiségű, irányú, gondolkodású és felfogású tanítványai mind megbecsülték, és iránta való tiszteletük, becsülésük akkor sem változott, ha világnézetileg egészen más irányban haladtak, mint ő. 1905-ben magántanári képesítést szerezve a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetemen, előadásokat tartott. Ekkor kezdődött tudományos pedagógiai munkássága, amelyet egészen 1945-ben történt haláláig szakadatlanul és fáradhatatlanul folytatott. A kolozsvári kollégiumtól megválva 1908-ban a budapesti állami polgáriiskolai tanárképző tanára, majd igazgatója, 1918—19. években vallás és közoktatásügyi h. államtitkár volt, 1925-ben a szegedi egyetemen, majd a József műegyetemen a pedagógia professzora egészen haláláig.

Munkásságának terjedelmét nem is lehet röviden csak vázolni. Legmélyebben a magyar nevelés története érdekelte, egész életének vágya volt, hogy ezt feldolgozza, és bár csak részleteket és monográfiákat tudott belőle adni, ezek a legértékesebb művek közé tartoznak, amelyeket ebben a tárgykörben írtak. Így dolgozta fel Széchenyi nevelői gondolatait és egyéniségét (mint pedagógusra ő irányította rá a figyelmet), Wesselényit, foglalkozott Apáczaival, Eötvössel, gr. Teleki Sámuellel, Bessenyeivel, akiknek személyiségében feltárta azokat a komoly figyelmeztetéseket, amelyeket ezek a mai magyar élet számára nyújtanak. Óriási kár és veszteség, hogy a magyar nevelés összefoglaló történetét, amely ma sines még készen és amely súlyos hiány, nem tudta elkészíteni, pedig folytonosan jegyeztetett és anyagot gyűjtött hozzá.

A másik kört munkájában annak szentelte, hogy a nevelés elvi kérdéseivel foglalkozzék. Ebben nagy tanítómesterének és barátjának, SCHNELLER ISTVÁNNAK a felfogása mellett állott, a személyiség pedagógiájának volt a képviselője, de ezt új gondolatokkal bővítette és gazdagította. A nevelés szerinte nem foglalkozás, nem is csak életpálya, hanem mint saját magát ezt személyében is megmutatta, olyan hivatás, amely az ember egész lelki alkátával össze van forrva, abból következik, amelyet nem lehet időhöz és alkalmakhoz kötni, hanem amely az ember egész személyiségének minden megnyilvánulásával kapcsolatban van. Ezért beszél arról, hogy a közéletnek súlyos erkölcsi követelményei vannak mindenki, de különösen a nevelők számára, hogy a hivatalnoknak számolnia kell azokkal a hatásokkal, amelyeket a közönségre gyakorol, s úgy kell élnie, hogy ezeket a hatásokat a legnemesebb módon fejtsse ki, hogy a nevelés a nemzet tevékenysége önmagán, hogy azzá válhassék, amivé válnia kell: igazi nemzetté, hogy a nevelés munkájában felszabadító munkát kell végezni, a szellem nemességére

kell felemelni a növendéket. Legújabb könyvében (Háborús élet, megújulás, nemzetnevelés), amelyben régebbi cikkei közül is vannak összegyűjtve, élesen látja meg azt a veszélyt, amelybe az ország egész közszelleme halad. Neveléstanában pedig az iskolai nevelés egész körét és minden kérdését igyekszik alaposan és részletesen feldolgozni.

A harmadik munkakör, amelyben dolgozott, az iskolaszervezés köre volt. 1904-től kezdve folytonosan foglalkozik a középiskola újjászervezésének a kérdésével, a tanárképzéssel, az egyetem igazi hivatásával, a nőneveléssel, kisdiedneveléssel, mindezeket a kérdéseket igyekezett úgy felmutatni, hogy azok megoldásában a legmagasabb szempontok érvényesüljenek. Sajnos, ebben az ő figyelmeztéseit az akkori nevelésügyi kormányzat nem vette tekintetbe. Mint a dunamelléki református egyházkerület iskolai ügyeinek vezetője, ennek az egyházkerületnek iskoláit magas színvonalra emelte, szigorú, de alapos és szeretetteljes kritikával igyekezett az iskolát olyanná tenni, hogy hivatásának igazán megfeleljen.

Minden munkáján, ha nem is éppen részletesen erről beszél, végighúzódik egy gondolat, amelyet ő ezekkel a szavakkal fejezett ki: „nevelői lelkelet“. Ennek a lelkeletnek a kialakítására, fejlesztésére, öntudatosítására, erősítésére igyekezett minden írásában. Nem a módszerek és eljárások, nem jelszavak és irányok, nem szervezetek és intézmények döntik el a nevelés és vele a jövő nemzedék sorsát, hanem az, megvan-e a nevelőkben az a lelkelet, amely a nevelőt igazi nevelővé teszi, nem napszámosná, nem kényszeredett hordozójává a jövődönnek. Ezt a gondolatot akarta az egész nemzeti élet irányelvévé tenni. Hadd idézzük erre egyik régi munkájának ma is irányadó szavait, amely munkájában a közélet erkölcsi követelményeiről beszél: „A közszellemnek olyanná kell válnia, hogy ne merjen senki olyan hivatalra, szerepre vállalkozni, amelynek csak javadalma, vagy díszkezesgeti és nem a vele járó munka vonzza. Ezt a vonzódást azonban csak az érezheti, aki felismerte, mit jelent az a munka a közösség életében és tudja magáról, hogy megvan az ereje az elvégzésére. A közjó szolgálatának ez a két feltétele van együtt a közéleti erkölcsen ezen követelményében: csak annak van joga a közéletben részt kívánni, aki alaposan felkészült arra, amire vállalkozik.“

IMRE SÁNDORNAK már nincs alkalma rá, hogy a most kezdődő új világban tevékeny szolgálatot vállalhasson. De munkássága, írásai, egész élete addig, amíg komoly és öntudatos, etikai szempontok érvényesülni tudnak a közélet és a nevelés terén, nem vesztek el jelentőségüket és útmutatóivá, segítőivé válhatnak a nemzeti élet megújulásának.*

IMRE LAJOS

* Imre Sándornak az EME életében is jelentős szerep jutott. Az e századeleji újjászerveződés idején ő volt az Egyesület titkára, s így e tisztsége tartama alatt (1904–8) derekasan kivette részét az újjászervezkedés kemény küzdelmeiben. Titkári jelentéséből [EM. 1905. 325–8], ugyanaz az erkölcsi komolyság és felelősségérzett árad felénk, mint amely neveléstudományi munkásságát jellemzi. Az egyesületi célok helyes meghatározásának sürgetése, az egyesületi élet vidéki háttérének biztosítása, az Egyesület anyagi helyzetének javítása tekintetében sok ma is megszívlelendő gondolatot vetett fel. Kolozsvári tanársága idején a EM.-ban is dolgozott; sőt Budapestre távozása után sem szakadtak meg a folyóirattal kapcsolatai [vö. EM. 1907: 137–46, 273–85, 1909: 201–14].

A SZERKESZTŐ

VISKI KÁROLY

1883—1945

Kolozsvár magyar egyetemén a néprajz művelésének eredményekben gazdag múltja van. Rendszeres néprajzi előadásokat magyar egyetemen és főiskolán itt tartottak először. HERRMANN ANTAL 1898-ban kezdte meg magántanári előadásait a Ferenc József Tudományegyetem Bölcsészeti-, Nyelv- és Történettudományi Karán, Erdély néprajzi mozgalmában jelentős szerepet játszó HERRMANN előadásait folytatta az egyetem későbbi székhelyén, Szegeden is; itt 1929-ben önálló tanszéket is szerveztek a néprajznak s azt SOLYMOSSY SÁNDORral töltötték be, 1934-től a Ferenc József Tudományegyetemen a néprajzi tanszéket szüneteltették, de amikor 1940-ben az egyetem régi székhelyén újjászerveződhetett, a katedrát ismét betöltötték.

A tanszék újonnan kinevezett betöltőjének, VISKI KÁROLYnak személyét és munkásságát már addig is nagyrabecsüléssel tartotta számon az erdélyi tudományos élet. Viski különben is Erdély földjén, Tordán született. Egyetemi tanulmányait Kolozsvárott végezte s a székelyudvarhelyi, nagyszalontai, újpesti tanári évek után 1919-től a budapesti Néprajzi Múzeumban működött, majd 1935-ben a Közgyűjtemények Országos Főfelügyelőségének vezetését és irányítását vette át. 1940 őszén onnan került a Ferenc József Tudományegyetem néprajzi tanszékére, hogy aztán alig egy évi oktató és irányító munka után a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem néprajzi tanszékét foglalja el.

Nemcsak a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem néprajzi tanszékének elnyerése fűzte Viskit szorosan az erdélyi tudományos élethez. Latom munkásságának, érdeklődési körének minden jelentős megnyilatkozása is. Első tudományos munkái a nyelvjáráskutatás és a nyelvtörténet körébe tartoznak. 1906-ban jelenik meg első nagyobb munkája, amelyben a tordai nyelvjárást dolgozza fel, [A tordai nyelvjárás: Nyelvészeti Füzetek 32. sz. Bp., 1906], majd a Mezőségről, Torockóról közöl tájzavakat.¹ Már az 1910-es évek elejétől mind több és több olyan tanulmányt tesz közzé, amelyek néprajzi érdeklődésének kibontakozását jelzik. Ezekben a néprajzi munkáiban a kopjafákat, a nagyszalontai és az udvarhelyi építkezést tárgyalja. Később behatóan foglalkozik a székely s általában a magyar népművészet, a székely kapuk, a parasztbútorok kérdéseivel. Az, amit ma a néprajz a székely kapukról — a népi faépítkezés monumentális emlékeiről — elkönyvelhet, az Viski Károly széleskörű meglátásának és higgadt ítéletének köszönhető. A művészettörténet, a nyelvészet mezejéről is gyűjtve a bizonyító anyagot, a székely kapukról azt vallotta, hogy azok eredetét a középkori és újkori várak kapuiból kell keresni. A kapuépítés fejlett módját pedig a székely nép kiváltságos jogi helyzete, katonai hivatása, foglalkozása, fafaragó kedve, tehetsége tartotta fenn. A kapu díszítése éppenúgy őrzi a történeti stílusok, az oszmán-török művészkedés emlékeit, mintahogy visszatükrözi a magyar nép ősi művészkedő hajlamát, ízlését [Adatok a székelykapu történetéhez: NéprÉrt. XXI. 1929. 65—88. l.]. Széles körben vizsgálta Viski a ma-

¹ Viski Károly tudományos munkáinak részletes felsorolása megtalálható a következő kiadványban: A régi székhelyére visszatért kolozsvári M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem nyilvános rendes és rendkívüli tanúrainak kolozsvári tanári működésük megkezdése előtt kifejtett tudományos munkássága: Melléklet a kolozsvári M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem 1940—41. tanévi működéséről szóló beszámolóhoz. Kvár, 1944. 225—34.

gyar népművészetnek azokat a jellegzetességeit, amelyeket az anyag (fakéreg, szarú, bőr, vászon, stb.) természete, a történeti hatások s a magyar lélek teremtő-, alakítóereje hoztak létre. A fazárakról, a tihanyi halászatról, a régi hagyományábrázolásokról írt tanulmányaiból a részletekben elmerülő, de azokon belül a távoli összefüggéseket meglátó tudós arca bontakozik ki előttünk.

Viski több összefoglaló munkát írt a magyar néprajzról. Ezek az összefoglalásai jórészt francia, német, angol és észt nyelven jelentek meg s igen nagy érdemük, hogy a magyar néprajz problémái és eredményei belekapcsolódhattak tudományunk európai vérkeringésébe. Angol és német nyelven megjelent szokáskönyvei [Hungarian peasant customs. Bp., 1932. — Volksbrauch der Ungarn. Bp., 1932] a legjobb bevezetők a magyar folklórebá. Összefoglaló munkásságának egyik igen hasznos terméke a magyar népi csoportok területi elhelyezkedéséről, történeti kialakulásáról írt könyve [Etnikai csoportok, vidékek. Bp., 1938]. Az erdélyi magyarság népi műveltségéről két összefoglalása jelent meg [Erdély népe: Magyar Szemle XXII (1934), 409—17. — Erdélyi népélet: az Erdély című gyűjteményes munkában, Bp., 1940. 123—37]; ezek közül különösen az első az erdélyi magyar népi műveltség megismerésének alapvető katekizmusa.

Mint szervező, irányító is sokat tett a néprajz érdekében. Különböző előadásokon hívta fei a figyelmet a gyűjtőmunka fontosságára. Budapestről éveken át levelezett erdélyi tanítókkal, tanárokkal s a hagyományok megmentésére, összegyűjtésére buzdította őket. Többször meglátogatta Erdélyt, hogy tanácsokkal, lelkesítő szavakkal lássa el azokat, akik a népi műveltség ápolásával, a hagyományok megmentésével kívánnak foglalkozni. Gyűjtőmunkásságának legnagyobb része is Erdély területére esik. Ápolta a szabadtéri múzeumok felállításának gondolatát. A Közgyűjtemények Országos Főfelügyelőségénél vállalt állását egyetemi katedrájának elnyerése után is megtartotta s ezen a réven különösen sokat tett azért, hogy az erdélyi gyűjtemények, múzeumok hivatásuk magaslatára emelkedhessenek. Nagy része van abban, hogy A magyarság néprajza című összefoglaló munka létrejöhetett. Nemesak több fejezetet írt a magyar népi műveltség e nagy corpusába, hanem a második és harmadik kiadást gondozta is. Mindaz, amit a munkában a néprajz fogalmáról, tárgyköréről és feladatairól írt, mindig klasszikus fejezetei maradnak tudományunknak.

Viski kutató szemével a magyar népi műveltség egész területét áttekintette. Szokások és tárgyak, a szavak mögött lüktető élet, a nép művészkedő hajlamát bizonyító ragyogó színek, tánc és ének az ő tudósi meglátásában szerves egységként bontakoznak ki. A folyton változó élet folyamatait látta meg mindabban, ami az etnográfus kutatási területére tartozik. Munkásságának értékét emeli, hogy elsősorban a saját maga gyűjtötte anyagot hasonlított össze s helyezte bele tágabb szemlélet keretébe. Következtetései, eredetmagyarázó okfejtései a leghiggadtabb és legmegfontoltabb magyarázatok közé tartoznak. Éppen ezért a legmaradandóbbak is. Elsősorban a jelenségeket, a tárgyakat igyekezett megszólaltatni, kapcsolatba hozta őket az emberrel, a társadalommal s távoli analógiáért csak akkor ment el, ha a vizsgált anyag önmagáról már megszűnt vallani. Minden munkáján, mint egész emberi magatartásán is, bölcs mérséklet vonul keresztül. Nem tartozott semmiféle irányhoz, az általános néprajz különböző módszertani célkitűzései nem befolyásolták munkáját. Éppenezért higgadt, emelkedett szellemű ítéleteket tudott mondani. De sohasem a módszerekről ítélkezett, hanem az eredményekről. Akinek megadatott tudósi egyéniségének közelében élni és dolgozni, azt emberségének örök értékeivel is megajándékozta.

Külön meg kell emlékeznünk Viski Károly munkáinak nyelvezetéről, stílusáról. A magyar tudományos életnek alig van olyan munkása, aki oly világosan, tisztán írt volna, mint ő. Egy-egy írása valóságos műremek: a népnyelv és klasszikusaink nyelvének ötvözete.

Itt Erdélyben megkülönböztetett kegyelettel őrizzük Viski Károly emlékét s fokozottan értékeljük tudományos munkásságát, mert halálával a magyar néprajz legerdélyibb és legeurópaibb képviselőjét veszítettük el.

GUNDA BÉLA

MINDSZENTI NAGY OTTÓ

1903—1946

Csendes félrevonultságban a „vidék“-re került tanár örök mintaképeként a tanítás, a tudomány- és magaművelés belső lázától hajtva dolgozott szinte haláláig a zilahi református Wesselényi-kollégium tanáraként M. NAGY OTTÓ. Hosszas és súlyos betegségét befejező, végzetesen korai halála megakadályozta ugyan őt abban, hogy tudományos kutatásainak egész anyagát közzétegye, de így is volt benne az elmúlás előtt álló test minden gyengesége ellenére is még annyi erő, hogy végleges formába öntse és aztán sajtó alá rendezze a zilahi kollégium első professzorának, az európai hírű nyelvtudós Gyarmathi Sámuelnek életéről és munkásságáról írt jeles tanulmányát.¹ Ő, Zilah szülötte, a zilahi kollégium neveltje és tanára ezzel a szerényen csak „ütegyengetés“-nek szánt munkával a város egyik legkiemelkedőbb személyiségének és a kollégium legnagyobb tanárának állított méltó emléket, de egyben eltüntette azt a bántó mulasztást is, amely Gyarmathi életrajza megírásának késlekedése miatt a finnugor nyelvtudomány magyar művelőinek lelkét terhelte. Ez a tanulmány Gyarmathinak legteljesebb, leghasználhatóbb életrajza és így egy majdan elkészülő nagyobb méltatás nélkülözhetetlen forrása lesz. Ez életrajz megírására irányuló kutatása közben Gyarmathinak sok ismeretlen vagy olyan kéziratát fedezte fel, amelyeknek hollétéről a magyar tudományosság mit sem tudott. Azt a tervét azonban, hogy ezeket a kéziratokat közzétegye, a nyelvtudomány legnagyobb kárára hosszúságú és súlyos betegeskedése miatt már nem valósíthatta meg.

M. NAGY OTTÓ mintaképe volt a vidéken élő tanárnak, nemcsak azért, mert ahhoz a környezethez tért vissza, amelybe beleszületett, ahol nevelkedett s ahhoz a kollégiumhoz, mely őt — már kicsiny korától kezdve nagy-nagy reménységét — gyámolította, hanem azért is, mert szülő- és neveltetése helyére való visszakerülése után lelkiismeretesen végzett tanári munkája mellett elsőrendű feladatának tartotta, hogy megismerje és megismertesse azokat a történeti szálakat, amelyek Zilahot és kollégiumát a magyar műveltség életében emlékeztetessé teszik. E feladat részleges megvalósításával M. NAGY OTTÓ követendő példát mutatott a magyar műveltség ügyét igazán szíven viselő minden pályatársának, évszázados intézményeink minden mai munkásának. Így tehát nemcsak kiemelkedő tanári és nevelői hatása révén, hanem tudományművelő szerepében is illik rá az, amit életrajzi tanulmánya befejező mondatában maga Gyarmathiról írt: „Munkássága termékenyítő volt és az is marad azok számára, akik nemzetükért hűséggel kívánnak dolgozni.“

Szta

¹ Gyarmathi Sámuel élete és munkássága: EYF. 182. sz. Kvár, 1944. 88 l. (Két műmelléklettel).

LEIBNIZ SZÜLETÉSENEK HÁROMSZÁZADIK ÉVFORULOJA

Ez év július 1-én múlt háromszáz éve, hogy az emberi szellem egyik legnagyobb gondolkozója, LEIBNIZ VILMOS GOTTFRIED megszületett.

Alig van tudomány, melyben mint úttörőt ne emlegetnék, mégis — úgy látszik — mintha a tudományos világ elfelejtkezett volna róla. Lehet, hogy vele is az fog történni, ami kortársával, Newtonnal, akinek Angliában a háborús viszonyok miatt csak most, három évvel később ünneplik születésének háromszázadik évfordulóját. Mindketten annak a termékeny XVII. századnak a szülöttei, melyben a reális tudományok alapjait rakják le. Az új csillagászat megalkotása ebben a században fejeződik be, az új fizika nyomon követi, az új matematika karöltve ezekkel fejlődik. Ez a század teremti meg a szigorúan tudományos megismerés kritikai fogalmát, a racionalizmust. Ennek az új eszmeáramlatnak a szolgálatában áll LEIBNIZ egész munkássága, mely korának egész ismeretanyagát felöleli: a filozófiát, teológiát, a történet-, nyelv-, jog- és természettudományt. Ezek közül mindegyik érdekli és mindegyikkel külön-külön is mélyrehatóan foglalkozik. Végső célja azonban nem egy szaktudománynak a kiépítése, hanem az, hogy a tudományos eredményeket egymással vonatkozásba hozza és a termékenyítő kapcsolatot köztük megteremtse. Az összhang, a harmónia keresése és megtalálása LEIBNIZ egész tudományos törekvésének és bölcséletének alapvonása. Ezért van, hogy bármelyik tudománnyal is kezd foglalkozni, azt mindjárt előbbre viszi vagy új irányt szab neki. Itt azonban még nem áll meg. Gyakorlati érzéke és műveltségterjesztő hajlama igyekszik a nyert eredményeket alkalmas formába öntve a tudományos közhasználat és az élet számára gyümölcsösztetni. „*Mou humeur est — írja — de contenter l'esprit en pouvant produire quelque chose de réel et d'utile pour le public.*“¹

Ezt a közjóért való munkálkodást (procuranda felicitas) tekinti LEIBNIZ a tudomány és tudósok életcéljának. Ennek elérése céljából arra törekedik, hogy egy, Európa összes tudósait összefogó szervezetet létesítsen, mely nemcsak pusztán tudományokkal foglalkoznék, hanem az emberiség összes ügyeit intéznék. Így fogan meg benne az „akadémia“ gondolata, ahol a tudósok vállvetve dolgoznának a tudomány szolgálatában. Kezdeményezésére alakul meg a Porosz Tudományos Akadémia (1700), melynek ő az első elnöke. De ő dolgozza ki a bécsi és a szentpétervári akadémia tervezetét is.

Nemzetközi tudományos kapcsolatai révén összeköttetésben áll kora valamennyi számottevő tudósával. Írásai között, melyeknek száma kb. 75.000 darab, több mint 15.000 levél maradt fent; ezek közel 1000 különböző személyhez szólnak. Levelezésben áll a franciák közül XIV. Lajossal, Colbert-rel, Boileau-val, Racine-nal, Malebranche-csal, az angolok közül Boyle-lal, Newtonnal, Hobbes-szal, Locke-kal. Spinozát meglátogatja, személyes ismeretség és barátság fűzi Nagy Péter cárhoz és Savoyai Jenő herceghez; ez utóbbinak Monadológiáját ajánlja.

LEIBNIZ nemzetközi összeköttetései és érdeklődése révén jut Magyarországgal is kapcsolatba. Bécsi tartózkodása alatt (leghosszabban 1688—9 és 1712—4 között időzött itt) ismerkedett meg a magyarországi állapotokkal; ezekről írásaiban elszórván több ízben is megemlékezik. Mint a hannoveri udvar követe, a diplomata éles szemével figyelte Magyarország politikai helyzetét és a török hatalom terjeszkedését. Az ország belső állapotára vonatkozó megjegyzéseiből azonban arra következtethetünk, hogy Leibniznak Magyarország iránt való érdeklődése több volt, mint egy, idegen nemzettel szemben mutató puszta kíváncsiság.

¹ Klopp O., Die Werke von Leibniz, Hannover, 1864—85. III, 226.

Érdeklődéssel fordul népünk eredete felé. Ennek megállapítására a nyelvhasználat által nyert eredményeket tartja a legmegbízhatóbbnak. Ő mondja ki először azt a nyelvtudományban hosszú ideig érvényben volt tételt, hogy a népek legrégebbi történetére csak a nyelvhasználat vethet világot („*nihil maiorem ad antiquas populorum origines indagandas lucem praebet, quam collationem linguarum*“).²

De ezen túl a magyar nyelvhasználat történetében őt illeti meg a második hely, mint aki a korábbi (Szamosközy, Otrókosi, Pereszlényi) kutatók által hirdetett héber-magyar nyelvrokonság helyett Miechovi és Scheffel nyomán a magyar és finn nyelv közti szoros kapcsolatra mutat rá, majd pedig a lapp és szamojéd nyelv segítségével egy szélesebb urali nyelvrokonság létét állapítja meg.

LEIBNIZOT azonban egy másik tulajdonsága is elődei fölé emeli; nem ragaszkodik makacsul a nyelvrokonság kérdésében elfoglalt álláspontjához, hanem minden alkalmat megragad, hogy nézetét minél több tudóstársával közölje és véleményüket kikérje. Így alakítja, fejleszti tovább az összehasonlító nyelvtudományt is, mely „ha Leibniz terveinek és eszméinek kidolgozására ráért vagy elegendő idővel rendelkezett volna, legalább egy századdal korábban foglalt volna helyet a többi tudományok sorában“ — állapítja meg PÁPAY JÓZSEF³ Leibniz Magyarország iránti érdeklődésének általános jellege mellett, van egy különös, személyi oldala is, mellyel Erdély és népei felé fordul.

Bécsi tartózkodása alatt értesül az erdélyi kancellári hely megüresedéséről és ezért arra kéri I. József özvegyét, Amália császárnőt, hogy VI. Károly császár előtt őt hozza kancellárként javaslatba. A császárhoz maga 1713. szeptember 26-án kérvényt nyújt be, melyben német és evangélikus voltára, valamint bányászati ismereteire hivatkozva, kancellárrá való kinevezését kéri. A császár Amália császárnő pártfogó írására csak ennyit válaszol: nem hinné, hogy az erdélyi szászok nagyon örülnének, ha Leibniz lenne a kancellár. Az elutasítás közelebbi okait nem ismerjük.

Erdélyre még egy másik körülmény is rátereli figyelmét. Az ittlakó szászok eredetkérdés körül folyó heves harerről, melynek a szászok dák-gót, illetőleg német eredetét kellett volna eldöntenie, korán értesül. A kérdés korabeli irodalmát ismeri, de számára csak a nyelvhasználat adhatja meg erre a kérdésre a választ. Ezért a »Desiderata circa linguas populorum« című röpiratában két kívánsággal fordul az erdélyi szászokhoz: állítsanak össze népnyelvi szójegyzékeket, melyek segítségével a szászok nyelvi és faji hovatartozását eldönthesse, azután pedig a Krim-félszigeten élő germán néptörzsekről meg kell állapítani, hogy valóban a gótok maradványai-e és vajjon valóban germán nyelvjárásban beszélnek-e?

LEIBNIZ tehát nemcsak az erdélyi szászok eredetkérdéséhez, hanem a germán népvándorlás problémájának a megoldásához is hasznos felvilágosítást remélt egy erdélyi szász szójegyzéktől. Kívánságai és ösztönzései nem hangzottak el hiába. A szász nyelvészeknek hosszú sora állította azóta egész életét Leibniz kívánsága teljesítésének szolgálatába. Ennek a több évszázadra terjedő munkának lett az eredménye az erdélyi szász tájszótár. Az erdélyihez hasonlóan indul meg Németországban is a nyelvjárásonkénti szókincs-gyűjtés. Az egyes vidékek rendkívüli, a köznapi nyelvhasználattól eltérő szavait tartalmazó szójegyzékekből (idiotikon) fejlődnek azután fokozatosan ki a nyelvjárás egész szókincsét felölelő tájszótárak, a korszerű nyelvtudomány legnélkülözhetlenebb eszközei.

² Pápay József, A magyar nyelvhasználat története, Bp, 1922. 6—7.

A nyelvtudomány két ágán, a nyelvhasználaton és a szógyűjtésen kísértük végig részletesebben LEIBNIZ irányító és alkotó szellemének termékenyítő hatását. Ez a két tudományág kapcsolja őt szorosabban a magyarsághoz és Erdélyhez. Róla való megemlékezésünket elsősorban a magyar nyelvhasználat történetében elfoglalt fontos helye irányította. A szellemi és gyakorlati tudományok egészére tett hatása azonban kiemeli Leibnizot a nemzeti megemlékezés szűk keretéből és az egész tudományos világ színe elé állítja.

Ha igazat adunk neki, hogy az emberi nem kiválóságai közé azok tartoznak, akik a természet és szellem felfedezett csodáit az emberiség gyógyítására, táplálására, kénvelmére, a bűn és henyelés kiküszöbölésére, az igazság gyakorlására, a haza jólétére, drágaság, ragály és háború távoltartására, istenfélelemre, s az emberek boldogítására igyekeznek felhasználni, szóval azt törekednek utánozni saját hatáskörükben, amit Isten tett a világban, akkor Leibniz bizonyára a legkiválóbbak közé tartozik [Klopp, i. m. I, 120].

Az élet azonban vele sem tett kivételt. Mikor hetvenéves korában, 1716-ban meghalt, mindenkitől elhagyatva, szinte észrevétlenül költözött el. Hannover melletti sírján csak ennyi áll: „Ossa Leibnitzii“. A porosz akadémia, melynek alapítója és első elnöke volt, szinte tudomásul sem vette halálát, s még megemlékezésre sem méltatta. A külföld sokkal hálásabb volt iránta. DIDEROT a francia nagy enciklopédia felvilágosult szerkesztője, mikor Leibniz munkáját felmérni próbálta, elragadtatásának ilyen szavakban adott kifejezést: „Ez a férfiú egymaga annyi dicsőséget szerzett Németországnak, mint Platon, Aristoteles és Archimedes együttvéve Görögországnak.“⁴

„Inclinata resurget“ volt LEIBNIZ jelszava. Most, mikor születésének háromszázadik évfordulója alkalmából róla megemlékezünk, reméljük, hogy a háború következtében, a gyűlölködés szelleme miatt eltemetett eszmék: a világ és élet jelenségeinek közös erővel és vállvetett munkával való kutatása, a művelődésnek és haladásnak közös erővel való terjesztése, a tudomány kincseinek és eredményeinek az emberiség javára, anyagi és szellemi jólétének emelésére való felhasználása, a humanitás és harmónia eszméinek gyakorlása újból és talán fokozott erővel fognak érvényesülni. Inclinata resurget!

NAGY JENŐ

⁴ Rácz Lajos, Leibniz egyénisége, fejlődése és filozófiája: Magyar Filozófiai Társaság Könyvtára, 1. sz. Leibniz, Bp. 1917. 254.